

Юридичний факультет
Львівського державного університету
імені І.Франка

На правах рукопису

Басай Віктор Давидович
**ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ,
ЗАПОДІЯНОЇ ЕКОЛОГІЧНИМИ
ПРАВООПОРУШЕННЯМИ**

Спеціальність: 12.00.06 - земельне право; аграрне
право; екологічне право; природо-
ресурсове право

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів - 1996

849

00760691 (Т)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі трудового, аграрного і екологічного права юридичного факультету *Львівського державного університету імені І.Франка.*

Науковий керівник – академік Української екологічної академії, доктор юридичних наук, професор **Кравченко С.М.**

Офіційні опоненти – доктор юридичних наук, професор **Гетьман А.П.**

кандидат юридичних наук, доцент **Бориславський Л.В.**

Провідна організація – юридичний інститут Одеського державного університету ім. Мечнікова

Захист відбудеться «17» січня 1997 р. в 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради з юридичних наук К.04.04.15 у Львівському державному університеті ім. І.Франка за адресою: 290001, м. Львів, вул. Січових стрільців, 14 (зал засідань юридичного факультету).

З дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці Львівського державного університету ім. І.Франка (290005, м.Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано «17» зрудня 1996 р.

Голова спеціалізованої вченої ради
докт. юрид. наук, професор

В.В.Луць

46 36 799

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства основним джерелом шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, що призводить до знищення або виснаження природних ресурсів, руйнування екологічних систем і зв'язків, завдає шкоди життю і здоров'ю людини, є господарська та людська діяльність. Сфера взаємодії природи і людини включає в себе множинність природничих і соціальних зв'язків, які впливають на стан економічних відносин в суспільстві, на стан природного середовища та якість виконання природою функцій по забезпеченню життєдіяльності людини.

Про масштаби сучасного впливу людини на природу можна судити з таких даних. Щорічна еколого-економічна шкода від ерозії її ґрунтів дорівнює сотням мільярдів карбованців. В результаті аварії на Чорнобильській атомній електростанції радіонуклідами забруднено понад 4,6 млн. га земель у 74 регіонах 11 областей¹.

Несприятлива економічна та екологічна ситуація, що склалася в Україні в останні роки, спричинила негативні демографічні наслідки і тенденції відтворення населення. Все це спонукало Верховну Раду України в 1991 році оголосити Україну зоною екологічного лиха².

Прийнята Конституція України приділила значну увагу екологічним питанням. Стаття 13 Конституції закріпила політико-юридичну норму про право власності українського народу на природні об'єкти, які служать еколого-економічною базою незалежності України як суверенної держави.

Водночас в Конституції проголошено, що "власність зобов'язує", що вона "не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству". Ці конституційні положення, по-перше, орієнтують

¹ Державна програма охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів України. - К., 1994. - С. 8.

² Національна доповідь України. Навколишнє середовище і розвиток. (Конференція ООН, Бразилія - 92). - К., 1992. - С. 3.

Ім. В. Стефаніка
АН України
3

природоохоронну діяльність на забезпечення гуманних загально-людських та загальносусільних відносин, а по-друге, орієнтують на відповідальність за шкоду, завдану природним об'єктам, а через них - суспільству. В Конституції закріплено обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України (стаття 16). Заподіяння шкоди природним об'єктам цю рівновагу руйнує. У зв'язку з цим, особливого значення набуває проблема відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями.

В статті 50 нової Конституції України проголошено право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Разом з тим статтею 66 Конституції України передбачено обов'язок кожного відшкодувати завдані природі збитки.

Процес оновлення законодавства України після проголошення її державного суверенітету у великій мірі сприяв усуненню прогалин в існуючому законодавстві і створенню свого національного екологічного законодавства. Фактично екологічне законодавство перебуває зараз на новому етапі розвитку. За період 1991-1995 р.р. Верховною Радою України прийняті закони "Про охорону навколишнього природного середовища" (Відомості Верховної Ради України. - 1991, № 41, ст. 546; 1993, № 26, ст. 277), "Про природно-заповідний фонд" (Відомості Верховної Ради України. - 1992, № 34, ст. 562), "Про охорону атмосферного повітря" (Відомості Верховної Ради України. - 1992, № 50, ст. 678), "Про тваринний світ" (Відомості Верховної Ради України. - 1993, № 18, ст. 191), Земельний кодекс України (Відомості Верховної Ради України. - 1992, № 25, ст. 354), Лісовий кодекс України (Відомості Верховної Ради України. - 1994, № 17, ст. 99), Водний кодекс України (Відомості Верховної Ради України. - 1995, № 24, ст. 189), кодекс України "Про надра" (Відомості Верховної Ради України. - 1994, № 36, ст. 340) та ряд інших екологічних законів. Внесено зміни до Кримінального кодексу України, кодексу України про адміністративні правопорушення.

Президентом України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами і відомствами прийнято велику кількість підзаконних актів екологічного спрямування.

Для більшості названих вище екологічних законів характерним є бланкетність норм про відповідальність. Це пояснюється тим, що застосування таких традиційних видів відповідальності як адміністративна, кримінальна регламентуються відповідними кодексами і в теорії та практиці непорозумінь, як правило, не викликає.

По іншому вирішується відшкодування шкоди, завданої порушеннями екологічного законодавства. Екологічні закони містять лише загальну вказівку на обов'язок заподіювача відшкодувати шкоду, компенсувати її. Норми ж цивільного законодавства в повній мірі не відображають специфіку відносин в галузі охорони природи, а тому при їх застосуванні окремі елементи складу екологічної шкоди не можуть бути враховані і стягнуті з її заподіювача. Так, у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язання (стаття 203 Цивільного кодексу України) боржник зобов'язаний відшкодувати збитки (зроблені кредитором витрати, втрата або пошкодження майна, а також не одержані доходи). Шкода ж, яка завдається порушенням екологічного законодавства, з цивільно-правовим поняттям "збитків" не співпадає, є складнішою, більшою за розміром. В її структуру, крім зазначених вище, входять і такі негативні майнові наслідки, як невикористані витрати, які раніше були вкладені в об'єкти природи та необхідні витрати на відновлення об'єкту природи. За нормами цивільного законодавства стягнути їх неможливо, бо підрахунок цих витрат можливий лише за допомогою спеціальних такс або методик, характерних для екологічного законодавства. Тому, з врахуванням специфіки об'єктів природи, заподіяна екологічна шкода повинна відшкодовуватись за нормами екологічного, а не цивільного законодавства. Норми цивільного законодавства застосовуються субсидіарно.

Дуже істотним є положення про те, що шкода, завдана порушенням екологічного законодавства, має, як правило, не індиві-

дуальну, а загальносуспільну скерованість, бо завдається по суті всьому суспільству.

Саме ці проблеми та необхідність запобігання деградації навколишнього природного середовища, а також повного і своєчасного відшкодування шкоди, завданої екологічними правопорушеннями, обумовили вибір автором теми дисертаційного дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. В еколого-правовій науці питання відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, в комплексі не розглядалися. Досліджувалися лише окремі проблеми, зокрема, такі, як особливості матеріальної відповідальності за порушення законодавства про охорону природи (Н.І.Титова), особливості та склад правопорушення як підстава майнової відповідальності за порушення природоохоронного законодавства (С.М.Кравченко), види екологічної шкоди (В.В.Петров), кваліфікація підприємств, які забруднюють навколишнє природне середовище, як джерел підвищеної небезпеки (О.С.Колбасов), відшкодування шкоди, заподіяної окремим об'єктам природи (Н.В.Еремєєва), процесуальні питання відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями (А.П.Гетьман) та деякі інші. Спеціального комплексного монографічного дослідження цієї проблеми немає.

Методологічною основою дисертації є діалектичний, науково-матеріалістичний, порівняльно-правовий, системний та інші методи наукового пізнання. Висновки і положення, які містяться в роботі, спираються на конституційні норми, аналіз екологічного законодавства, досягнення еколого-правової та інших наук, а також на матеріали слідчої, судово-прокурорської практики, роботи адмінкомісій і природоохоронних органів Львівської та Івано-Франківської областей щодо відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями за період 1991-1995 років.

Об'єктом дисертаційного дослідження є законодавство України, яке регулює питання відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, практика його застосування в діяльності судів, природоохоронних і слідчих органів.

Предметом дисертаційного дослідження є суспільні правовідносини, що виникають в результаті порушення екологічного законодавства та заподіяння шкоди неправомірним використанням, псуванням та знищенням природних об'єктів.

Мета дослідження полягає у вивченні і аналізі особливостей відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, встановленні критеріїв (ознак), які відрізняють екологічну і цивільно-правову відповідальність, виясненні особливостей відповідальності за шкоду, заподіяну екологічними правопорушеннями, складу екологічного правопорушення, причин екологічних правопорушень, дослідженні питань відшкодування шкоди окремим об'єктам природи.

Для досягнення цієї мети в процесі дослідження вирішувались такі **основні завдання дисертаційної роботи**:

1. З'ясування поняття відповідальності за екологічні правопорушення.

2. Встановлення специфіки застосування норм цивільного і екологічного законодавства про відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями.

3. Дослідження відмінностей структури і розміру екологічної шкоди та збитків, які підлягають відшкодуванню за цивільним законодавством.

4. З'ясування поняття і складу екологічного правопорушення як підстави відшкодування шкоди.

5. Внесення пропозицій по вдосконаленню діючого екологічного законодавства.

Теоретичну основу дослідження складають.

а) праці науковців в галузі загальної теорії права і держави - С.С.Алексєєва, Б.Т.Базилєва, В.М.Кудрявцева, М.С.Малеїна, П.М.Рабіновича, Р.О.Халфіної та ін.;

б) роботи вчених в галузі цивільно-правової науки - А.М.Бєлякової, Д.В.Бобрової, С.М.Братуся, О.С.Йоффе, В.В.Луця, О.А.Під-

пригори, А.М.Савицької, А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого, Е.А.Флейшиць та ін.;

в) наукові праці в галузі екологічного права - В.І.Андрейцева, Ю.О.Вовка, А.П.Гетьмана, В.В.Гречка, О.Л.Дубовик, Н.В.Еремеевої, О.С.Колбасова, В.В.Костицького, С.М.Кравченко, В.К.Матвейчука, В.Л.Міщенко, В.Л.Мунтяна, О.В.Новикової, В.В.Петрова, В.К.Попова, С.В.Разметаєва, Ю.С.Шемшученка, М.В.Шульги та деяких інших, які відіграли важливу роль в становленні теоретичної позиції автора дисертації.

Практична основа дослідження. При проведенні дослідження використовувались положення нової Конституції України, зокрема щодо права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, інших положень Конституції, які стосуються екологічних питань, а також відповідні норми Законів України "Про охорону навколишнього середовища", "Про тваринний світ", "Про природнозаповідний фонд", Лісового кодексу України, Водного кодексу України, Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України, інші нормативно-правові акти, які стосуються проблем відшкодування шкоди, завданої екологічними правопорушеннями, постанови Пленуму Верховного Суду України, Президії Вищого Арбітражного Суду України, практика судово-прокурорських, природоохоронних органів, рад народних депутатів та ін.

Наукова новизна дисертації полягає у всебічному дослідженні особливостей відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, з врахуванням конституційних зasad відшкодування екологічної шкоди. Конституція України 1996 року вперше стала безпосередньою правовою базою для стягнення екологічної шкоди через суди, оскільки її норми є нормами прямої дії.

Основні положення, що виносяться на захист:

1. Обґрунтовано, що застосування цивільно-правового інституту відшкодування шкоди до екологічних правовідносин має певну специфіку, обумовлену особливостями екологічного правопорушен-

ня, зокрема, складом екологічної шкоди, внаслідок чого норми цивільного законодавства застосовуються субсидіарно до спеціальних норм матеріальної (таксової) відповідальності.

2. Доведено, що поняття та розмір шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, відрізняється від аналогічного поняття розміру та порядку її обчислення за цивільним законодавством.

3. Аргументовано, що екологічне правопорушення має особливості, які обумовлюють необхідність застосування спеціальних такс і методик обрахування шкоди і неможливість застосування норм цивільного законодавства.

4. В дисертації сформульовані і обґрунтовані принципи відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, які обумовлені її особливостями.

5. Доведено, що таксовий метод обчислення шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, дозволяє врахувати історичну, оздоровчу, наукову, культурну та інші цінності природних об'єктів.

6. Обґрунтована думка, що підприємства, установи та організації, діяльність яких шкідливо впливає на навколишнє середовище, слід кваліфікувати як джерела підвищеної екологічної небезпеки.

7. Обґрунтовано необхідність прийняття Закону "Про відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями", запропоновано його структуру.

Практичне значення дисертації полягає у можливості застосування висловлених в роботі теоретичних висновків і практичних рекомендацій у діяльності державних органів, які здійснюють контроль за охороною та використанням об'єктів природи, при розгляді судами спорів про відшкодування екологічної шкоди, в навчальному процесі, в науково-дослідній роботі студентів, в процесі еколого-правового виховання населення.

Теоретичні положення дослідження можуть бути використані в процесі законотворчої діяльності, зокрема в підготовці Екологічного кодексу України, розробці окремого розділу про екологічні злочини в Кримінальному кодексі України, запропонованих у ди-

сертації Закону України "Про відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями", Закону України "Про екологічне страхування", при розробці підзаконних актів, пов'язаних з веденням мисливського і рибного господарства, регулювання полювання і рибальства.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні висновки дисертації і рекомендації по вдосконаленню законодавства, що регулює відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, викладені в трьох друкованих роботах. Найважливіші положення дисертації доповідались на засіданні кафедри під час обговорення дисертації, на республіканській науково-практичній конференції у м. Львові в грудні 1995 року.

Структура дисертації визначена з врахуванням мети і завдань дослідження, обумовлена характером та взаємозв'язком основних проблем відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням. Складається вона з вступу, трьох глав, які містять сім параграфів, висновку та списку використаної літератури і нормативно-правових актів.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, ступінь наукової розробки проблеми, об'єкт, предмет, мета і основні завдання дослідження, методологічна, теоретична і практична основа дослідження, наукова новизна дисертації, основні положення, що виносяться на захист, теоретичне і практичне значення та апробація результатів дослідження.

У першій главі - "Поняття та особливості відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями" - розглянуті загальні положення про юридичну відповідальність, її види та особливості відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, сформульовані принципи відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, таксовий метод обчислення розміру шкоди та визначення такс.

В § 1 на основі всебічного аналізу діючого законодавства автор приходиться до висновку, що коли певний вид відповідальності застосовується для захисту норм суміжних галузей права, то зміст, порядок і умови відповідальності в основному регулюються галуззю права, назву якої носить вид відповідальності. Норми цивільно-правової відповідальності, за допомогою санкції яких захищаються екологічні правовідносини, видозмінюються під впливом еколо-гічних правовідносин. Така видозмінна обумовлена об'єктивною необхідністю відповідності санкцій тим правовідносинам, які вони захищають.

Відшкодування шкоди заподіяної порушенням екологічного законодавства в більшості випадків є новим обов'язком взамін невиконаного - не спричиняти шкоди неправомірним використанням об'єктів природи або не забруднювати навколишнє природне середовище, оскільки відновити порушений стан довкілля частіше всього вже неможливо. Крім того, відшкодування екологічної шкоди має на меті не лише компенсацію збитків, але враховує потенційну шкоду, а також культурну, історичну, наукову, рекреаційну цінність природних об'єктів.

В дисертації всебічно **досліджуються поняття та структура екологічної шкоди / § 2 /**. Факт заподіяння шкоди об'єктам природи є загальною підставою екологічної відповідальності. Від наявності або відсутності шкоди залежить визначення характеру правопорушення, виду відповідальності. Шкода має різні види: матеріальна і моральна, економічна і екологічна, відновлювана або невідновлювана.

Не дивлячись на те, що економічна і екологічна шкода взаємопов'язані і в певній мірі взаємообумовлені, автор приходиться до висновку, що екологічна шкода має свої особливості. По-перше, прояв екологічної шкоди може розтягнутися на тривалий період за часом а також і у просторі. По-друге, екологічну шкоду можна віднести до відновлюваної, важко відновлюваної і невідновлюваної, що обґрунтовано в дисертації. В зв'язку з цим виникають складнощі при відшкодуванні втрат в природному середовищі та при підрахунку

збитків. Тому в склад екологічної шкоди, крім затрат на відновлення порушеного природного середовища, витрат на відтворення природних ресурсів, повинні бути включені і ті екологічні втрати, які є невідновними або важко відновними.

З врахуванням відмічених особливостей екологічної шкоди, дисертант розкриває принципи її відшкодування.

1. Загальний обов'язок заподіювача відшкодувати спричинену екологічну шкоду. За загальним правилом, застосування адміністративної, кримінальної чи дисциплінарної відповідальності не звільняє заподіювача від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього середовища та погіршенням якості природних ресурсів /ст. 68 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища"/.

2. Повне відшкодування заподіяної шкоди.

Цей принцип означає стягнення як реальних збитків і неодержаних доходів /стаття 203 Цивільного кодексу України/, так і відшкодування екологічної шкоди в межах, яка піддається обчисленню відповідно до існуючих методик. З цього приводу Президія Вищого Арбітражного Суду України 23 червня 1995 року в постанові "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з застосуванням Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" роз'яснювала, що шкода, заподіяна внаслідок порушення природоохоронного законодавства, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без зниження розміру відшкодування та незалежно від плати за забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості природних ресурсів. Принципово важливим є роз'яснення про надання арбітражним судам повноважень відшкодувати екологічну шкоду в натурі.

Важливим в розумінні принципу повного відшкодування екологічної шкоди є роз'яснення про те, що повне або часткове звільнення Радами народних депутатів базового рівня низькорентабельних або збиткових підприємств від внесення обов'язкових платежів,

не звільняє ці підприємства від обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну порушенням природоохоронного законодавства.

Автор наводить в дисертації приклади неправильного застосування судами цього принципу, випадки безпідставного, протизаконного зменшення розмірів екологічної шкоди та невилучення у правопорушників незаконно добутих природних ресурсів або їх вартості.

3. Солідарна відповідальність при спільному заподіянні екологічної шкоди. Цей принцип цивільно-правової відповідальності може бути застосований при заподіянні шкоди декількома правопорушниками /наприклад, забруднення навколишнього природного середовища декількома підприємствами/ і має специфіку, обумовлену встановленням причинного зв'язку між забрудненням та фактом заподіяння шкоди, а також "вкладом" кожного з підприємств у забруднення. Застосування цього принципу дає можливість посилити гарантії відшкодування екологічної шкоди за рахунок одного із заподіювачів, який має необхідні для цього кошти.

4. Екологічна шкода, заподіяна джерелом підвищеної небезпеки підлягає відшкодуванню незалежно від вини заподіювача. На думку автора, це загальне правило цивільно-правової відповідальності трансформовано у сферу відповідальності за екологічні правопорушення і має тут широкі потенційні можливості.

В законодавстві, судовій практиці, серед юристів-науковців і практиків немає на сьогоднішній день єдиного підходу у визначенні ознак, за якими певні суб'єкти господарювання можна було б віднести до джерел підвищеної екологічної небезпеки. Практично, підприємства та всі об'єкти, діяльність яких шкідливо впливає на навколишнє природне середовище, є джерелом підвищеної небезпеки для життя і здоров'я людини та довкілля.

На підставі аналізу існуючих в науковій літературі думок автор дає визначення джерела підвищеної екологічної небезпеки як об'єкта /підприємства, установи, організації будь-якої форми власності, посадової особи, діяльність яких з високою ступінню

вірогідності шкідливо впливає або може шкідливо вплинути на навколишнє природне середовище, призводить до знищення або виснаження природних ресурсів, руйнування екологічних зв'язків, завдає шкоди життю і здоров'ю людини або створює реальну загрозу заподіяння такої шкоди. Основною, домінуючою ознакою в діяльності об'єкта повинна бути наявність високого ступеню вірогідності шкідливого впливу на природне середовище і людину. Даючи таке визначення, дисертант не претендує на істину в останній інстанції. На сьогоднішній день назріла необхідність визначення за всіма об'єктами, які відповідають вище відміченим ознакам, статусу джерела підвищеної екологічної небезпеки. Це дозволить стягувати за екологічну шкоду незалежно від вини та інших обставин (крім дії непереборної сили і умислу потерпілого), на які заподіювачі постійно покликаються (відсутність коштів на будівництво і ремонт очисних споруд, вина проєктантів тощо) та направлення цих коштів на відтворення і покращення природного середовища.

В третьому параграфі дисертації досліджуються особливості відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями.

Екологічні правовідносини мають суттєву специфіку, яка зумовлена особливим значенням об'єктів природи, неможливістю швидкого штучного їх відтворення, віддаленістю прояву екологічної шкоди в просторі і часі тощо, тому норми цивільно-правового інституту відшкодування шкоди, які застосовувались для їх охорони, відчувають вплив останніх. Під цим впливом вони набули таких якісно нових рис, що стосовно деяких об'єктів природи перетворились в спеціальні норми матеріальної (таксової) відповідальності. Склад екологічної шкоди не "вписується" в рамки цивільно-правових норм, тому виникає об'єктивна необхідність видання спеціальних такс та методик по обчисленню розміру шкоди. Ці теоретичні положення отримали своє підтвердження в роз'ясненні Пленуму Верховного Суду України від 26 січня 1990 року "Про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону природи". Пунктом 15 цієї постанови перед-

бачено, що при розгляді вимог про відшкодування шкоди, пов'язаної з порушенням законодавства про охорону природи, суди повинні керуватись нормами природоохоронного законодавства, а з питань, не врегульованих цим законодавством - відповідними правилами цивільного законодавства; якщо природоохоронним законодавством визначений порядок обчислення шкоди, її розмір слід визначити у точній відповідності з встановленими таксами, методикою. У випадках, коли природоохоронним законодавством, норми якого порушені, це питання не врегульоване, суди повинні керуватися загальними правилами природоохоронного законодавства про відшкодування заподіяної шкоди і статтями 440,453 Цивільного кодексу України.

Специфіка відносин природокористування обумовила наявність спеціальних такс та методик для обчислення розмірів стягнень за шкоду, заподіяну екологічними правопорушеннями.

В дисертації доводиться, що розмір екологічної шкоди при таксовому методі її обчислення є умовним, орієнтовним. Відмічається, що такси враховують у вартісному виразі всі негативні майнові наслідки заподіяння екологічної шкоди, а також культурну, наукову, оздоровчу, історичну цінність природних об'єктів, їх розповсюдженість в даному регіоні.

Встановлюються ознаки, за допомогою яких також відрізняються від адміністративних штрафів та від неустойки, передбаченої цивільним законодавством. Дано визначення такс, розглянуто особливості процедури їх застосування і обчислення.

ГЛАВА ДРУГА - "Екологічне правопорушення як підстава відповідальності за заподіяння шкоди" присвячена розкриттю поняття та елементів складу екологічного правопорушення, зокрема змісту основного його елементу - шкоди; дана класифікація екологічних правопорушень, визначено поняття екологічного правопорушення, аналізуються причини екологічних правопорушень.

Особливу увагу автор дисертації звертає на **склад екологічного правопорушення та його особливості** /§ 1/. Дисертантом доводить-

ся, що норми цивільного законодавства в повній мірі не відображають специфіку екологічних правовідносин, а тому при їх застосуванні окремі елементи складу екологічної шкоди не можуть бути враховані і стягнуті. Шкода, яка завдається екологічними правопорушеннями не співпадає з цивільно-правовим поняттям збитків, є складнішою за змістом, більшою за розміром, а тому, з врахуванням специфіки екологічних правовідносин, повинна відшкодовуватись за нормами екологічного, а не цивільного законодавства.

При заподіянні шкоди природним об'єктом більшість збитків проявляються не відразу, на момент відшкодування шкоди вони ще не настають або не отримують достатнього виразу, але вони виникнуть, коли до винної особи вже неможливо буде пред'явити позов по їх відшкодуванню внаслідок спливу термінів позовної давності.

В склад шкоди, заподіяної пошкодженням, псуванням або знищенням природних об'єктів, на відтворення і покращення яких були затрачені матеріальні і трудові ресурси - це вартість матеріальних засобів і праці, раніше вкладених на покращення і відтворення об'єктів природи, які в результаті протиправного зниження або псування цих об'єктів, були втрачені або не принесли належної віддачі. Ці витрати є суттєвим і значним за обсягом елементом в складі екологічної шкоди.

Спираючись на попередні наукові дослідження елементів складу екологічної шкоди, проведени О.С.Колбасовим, С.М.Кравченко, В.В.Петровим і підтверджуючи це прикладами з практики дисертант приходить до виснову, що шкода, заподіяна екологічними правопорушеннями, складається з таким негативних наслідків майнового характеру:

- реальних збитків (витрат, понесених потерпілим, втрат або пошкодження його майна);
- неотриманих доходів певної кількості природної сировини (яка могла бути отримана в майбутньому);
- невикористаних витрат матеріальних засобів і праці, які раніше були вкладені в природні об'єкти;

- необхідних витрат на відновлення природних об'єктів чи екологічної рівноваги;

- витрат на компенсацію шкоди здоров'ю людей, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища.

Відмічається також, що розмір екологічної шкоди залежить і від суб'єктів відповідальності за заподіяння шкоди.

Автором дано класифікацію екологічних правопорушень за такими критеріями як предмет, об'єкт охорони, спосіб заподіяння, санкції. Дисертантом розкриті і такі елементи складу екологічного правопорушення як об'єкт, суб'єкт, протиправність, вина, причинний зв'язок.

В дисертації виявлені та аналізуються такі причини екологічних правопорушень:

1. Недосконалість законодавства, наявність прогалин в ньому, що певною мірою усунуті в ході еколого-правової реформи, формування українського екологічного законодавства. Але і сьогодні кримінальним законодавством, наприклад, не встановлено відповідальності за проектування і реалізацію проектів, які завдають екологічну шкоду.

2. Відсутність належного матеріального забезпечення застосування екологічного законодавства, контролюючих органів, відсутність коштів у правопорушників для відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями.

3. Недоліки організаційно-виконавчої діяльності зокрема, органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, контролюючих органів дублювання їх функцій.

4. Споживацька психологія населення по відношенню до природних ресурсів, низький рівень еколого-правової свідомості громадян та службових осіб, які приймають рішення, пов'язані із впливом на довкілля.

В значній мірі ці причини пов'язані з відсутністю Екологічного кодексу України, "Про відшкодування шкоди, заподіяної екологіч-

ними правопорушеннями". В дисертації вноситься пропозиція про розробку такого Закону, обґрунтовується його необхідність та структура. Автором висловлена також думка про доцільність посилення еколого-правової освіти шляхом розширення мережі навчальних еколого-правових закладів підвищення кваліфікаційних вимог до керівників різних галузей діяльності пов'язаних із впливом на навколишнє природне середовище.

В третій главі - "Особливості відшкодування шкоди, заподіяної порушеннями законодавства про охорону окремих природних об'єктів" - розглядаються особливості правовідносин, що складаються при вирішенні питань про відшкодування шкоди, заподіяної лісопорушеннями і порушенням законодавства про тваринний світ, специфіка складу шкоди і таксового методу обчислення її розміру, аналізуються основні помилки, які допускаються судовими та іншими органами в процесі розгляду справ та матеріалів даної категорії, вносяться пропозиції по вдосконаленню екологічного законодавства.

Встановлено, що **особливості відшкодування шкоди, заподіяної лісопорушенням** (§ 1) обумовлені тим, що загальні норми цивільного законодавства не можуть забезпечити повного відшкодування шкоди, заподіяної порушеннями лісового законодавства. Ця шкода має суттєві особливості, обумовлені значенням лісів як складної екологічної системи, неможливістю їх швидкого штучного відтворення, яке не вкладається в строки позовної давності, тощо.

Тому екологічна шкода, заподіяна лісу, складається з:

- реальних збитків, які виникають в результаті знищення або пошкодження дерев, лісових культур, насаджень, мікрорганізмів і т.ін.;
- неодержаних доходів, які були б отримані, якби дерева, чагарники, лісові культури не були знищені або пошкоджені і досягли зрілості, а також з втрат приросту та іншої лісової продукції;
- невикористаних витрат, які раніше були вкладені в лісове господарство /лісопосадки, догляд за лісом, тощо/;

- витрат, необхідних для проведення робіт по відновленню попереднього стану.

Необхідність включення в склад шкоди не лише прямих збитків, і недержаних доходів, невикористаних витрат і витрат на відновлення лісу обумовлена тим, що внаслідок знищення або пошкодження лісу, лісний дохід з пошкодженої або знищеної лісової ділянки втрачається на довгий час назавжди, а штучне відтворення вимагає великих матеріальних затрат та часу.

Автором обгрунтовується, що специфіка умов виникнення шкоди, яка завдається лісу екологічними правопорушеннями, та наявність суттєвих особливостей в її складі і обчисленні розміру, спонукали законодавця до прийняття спеціальних такс, які регулюють розміри і порядок стягнень.

В лісовому законодавстві широкого поширення отримали такси, які являють собою завчасно розраховану і зафіксовану оцінку заподіяної внаслідок лісопорушення екологічної шкоди у розмірі мінімальної заробітної плати або у вигляді кратного розміру стягнень до розміру мінімальної заробітної плати.

До певної міри ці такси носять умовний характер, бо в них не вказується, з яких складових частин шкоди вони формуються. Високі розміри такс дають підставу вважати, що вони містять всі названі вище елементи шкоди, завданої порушеннями лісового законодавства, а також враховують екологічну, культурну, рекреаційну, історичну, наукову, естетичну та інші цінності лісу.

Дисертантом проаналізовані матеріали судово-прокурорської практики та правозастосовчої діяльності інших державних органів, розкриті основні помилки, які допускаються при розгляді даної категорії справ, внесені пропозиції по вдосконаленню діючого законодавства.

Розглядаючи **особливості відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про тваринний світ /§ 2 /**, автор приходить до висновку, що тваринному світу, як об'єкту правової охорони, властиві певні особливості (особливе значення об'єктів тваринного

світу, складність або неможливість їх штучного відтворення, недержання очікуваних доходів при їх втраті або пошкодженні, віддаленість прояву екологічної шкоди в часі і просторі), які впливають на відшкодування заподіяної шкоди.

Особливості шкоди, заподіяної порушеннями законодавства про тваринний світ, полягають в:

- неотриманні або втраті можливості отримання м'яса, шкіри, хутра тварин та продуктів їх життєдіяльності;
- невикористанні витрат матеріальних засобів і праці, раніше вкладених в охорону та відтворення об'єктів тваринного світу;
- матеріальних витрат, необхідних для відновлення тваринного світу з врахуванням наукового, історичного та екологічного значення знищених, пошкоджених, незаконно привласнених тварин та їх поширеність в даному регіоні.

З врахуванням відмічених вище та інших особливостей тваринного світу, автор робить висновок, що шкода, заподіяна порушеннями законодавства про тваринний світ, є сукупністю негативних наслідків, які вишикли в результаті протиправних діянь і безпосередньо впливають на окремих тварин або середовище їх перебування, а також умови їх розмноження та шляхи міграції.

Автором досліджується поняття незаконного полювання (браконьєрства) та його ознаки, дається визначення та обґрунтування шкоди, завданої незаконним полюванням.

Дисертантом введено пропозицію про доповнення частини другої статті 161 Кримінального кодексу України кваліфікуючою ознакою вчинення браконьєрства групою осіб.

У висновку автором робляться теоретичні висновки і практичні рекомендації, до яких він дійшов в процесі дисертаційного дослідження. Зокрема, дослідження дозволило автору дійти висновку, що екологічні правовідносини мають певні особливості, тому загальні норми цивільного законодавства не можуть забезпечити повного відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу і здоров'ю людей.

Склад цієї шкоди є більшим, ніж збитки, стягнення яких регулюється нормами цивільного законодавства. В зв'язку з дослідженими в дисертації особливостями екологічних праввідносин виникла необхідність прийняття такс, які представляють наперед обчислені розміри екологічної шкоди і застосовуються лише в сфері екологічного законодавства.

На сьогоднішній день ці такси затверджуються державними органами різного рівня (урядом, міністерствами і відомствами), мають ряд суттєвих недоліків (безсистемні, розпорочені по числених актах, мають різну юридичну силу, часто змінюються), тому це ускладнює їх практичне застосування.

Питання ж відшкодування шкоди, заподіяної природному середовищу, мають надвідомчий характер, тому доцільно, щоб вони були комплексно вирішені в законі "Про відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями". Дисертантом обгрунтована необхідність прийняття такого Закону. Як відомо в еколого-правовій літературі триває наукова дискусія щодо форм кодифікації екологічного законодавства. Якою буде форма основного закону в галузі охорони довкілля: Основи екологічного законодавства, Екологічний кодекс, чи Закон про охорону навколишнього природного середовища (нова редакція)? В роботі підтримана ідея і висловлені аргументи на користь прийняття Екологічного кодексу України, а також пропонується прийняття підзаконних актів з питань охорони навколишнього природного середовища, проведення кодифікації та інкорпорації екологічного законодавства, покращення еколого-правової освіти.

Впровадження основних положень і висновків дисертаційного дослідження має сприяти більш правильному застосуванню екологічного законодавства, зокрема, при відшкодуванні шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями; результати дисертаційного дослідження можуть бути використані також в учбовому процесі з курсу "Екологічне право".

Основні положення дисертації опубліковані в роботах:

1. Відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями /Навчальний посібник/. - Івано-Франківськ, 1995, 27 стор.
2. Відповідальність за лісопорушення /Навчальний посібник/. - Івано-Франківськ, 1996, 22 стор.
3. Івано-Франківська область. Екологія і оптимізація природо-користування /у співавторстві/. Івано-Франківськ, 1996, 137 стор.

Basay V.D. Compensation for damages caused by environmental transgressions. The thesis for the Candidate of Legal Science degree in the specialized field 12.00.06. - Land Law, Agrarian Law, Environmental Law, Natural Resources Law. Lviv State University named after I. Franko, Lviv, 1996.

Thesis deals with compensation for damages inflicted by environmental transgressions, analysis of specific of environmental transgressions content, ecological damage and special "taxes" sanctions conformably to violations of forest and animal world legislation.

Басай В.Д. Возмещение вреда, причиненного экологическими правонарушениями. Дисертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 - земельное право, аграрное право; экологическое право; природоресурсное право. Львовский государственный университет им. Ивана Франко. - Львов, 1996.

Защищаются научные положения по вопросам возмещения вреда, причиненного экологическими правонарушениями. Исследуются понятие и особенности возмещения вреда, причиненного экологическими правонарушениями; состав экологического правонарушения и особенности его отдельных элементов; причины экологических правонарушений; возмещение вреда, причиненного отдельным природным объектам; сформулированы рекомендации по совершенствованию экологического законодательства в сфере возмещения вреда, причиненного экологическими правонарушениями.

енн . 85 . 84

Ключові слова: екологічна шкода, екологічна відповідальність, екологічне правопорушення, екологічне законодавство, лісопорушення, природний об'єкт.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 березня 1992 року, споживачем є фізична особа, яка придбала товар чи отримала послугу з метою задоволення своїх потреб, а не здійснення підприємницької діяльності.

11108110

АВ 36.449

Підписано до друку 16 XII.96 Формат паперу 60x84 1/8

Друк. аркушів 1.0 Тираж 100 Зам. 351

Віддруковано на різнографі.

ДОП Івано-Франківського державного технічного університету нафти і газу
284018, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15